

ДМИТРО ЯДРАНСЬКИЙ,

доктор соціологічних наук, доктор економічних наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи Запорізького класичного приватного університету

Історія, сучасність та перспективи вищої освіти в Україні

Пилипенко В., Позднякова-Кирбят'єва Е. Вища освіта в Україні: історія та пострадянські реалії (соціологічний аналіз). — Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. — 152 с.

Розвій системи освіти як соціального інституту характеризується специфічними внутрішніми суперечностями, котрі відображаються у науковому пізнанні у вигляді різноманітних теоретичних проблем. За всієї сукупності таких проблем має сенс виокремити власне соціологічні. Головна особливість останніх полягає в тому, що вони відображають суперечливу взаємодію системи освіти із суспільством як глибинно-соціетальною системою. Звідси випливає, що саме ця взаємодія становить предмет соціології освіти у найширшому сенсі.

Автори рецензованої монографії слушно, на мій погляд, зазначають, що система освіти взаємодіє і з продуктивними силами суспільства, з науково-технічним прогресом, і з виробничими відносинами, і з соціальною структурою суспільства, політичною системою останнього. Всі ці багатоманітні взаємодії входять у коло соціологічних проблем освіти.

Я згоден з авторами монографії в тому, що виникнення соціології освіти важко “прив’язати” до певної дати чи конкретного дослідження. Адже соціологічний ракурс дослідження проблем освіти й виховання є характерним для вітчизняної соціологічної думки. Праці, які стосувалися соціальних аспектів педагогіки, побачили світ ще в дореволюційній Росії, де просвітництво породжувало рух громадськості. Остання, починаючи з XIX століття, вступила у боротьбу із владою за ті ідеї, котрі неминуче несла освіта.

Лише після перевороту 1917 року, як стверджують автори монографії, в державній політиці (стосовно освіти) настає докорінний перелом (с.10). Освіта була поставлена на службу політиці. Її (освіти) першочерговим завданням було виховання нового покоління людей, від діяльності котрих залежало те, як швидко Росія перетвориться в соціалістичну державу. Природно, це завдання суттєво відрізнялося від того, яке мали на увазі навіть найрадикальніші педагоги минулої епохи, прагнучи створити нову школу. Коли перед викладанням була поставлена політична мета, прогресивні, науково обґрунтовані педагогічні ідеї та методи втратили самостійне значення. Вони мали підлаштовуватися під неокантіанську формулу “соціального виховання”, яка відобразилася у марксистській тезі “буття визначає свідомість”.

Відповідним чином “будували” і соціологічні дослідження у галузі педагогіки й виховання. З одного боку, зберігалася об’єктивістська інерція дореволюційних соціолого-статистичних досліджень. З іншого боку, збільшувалося число публікацій ідеологічного і директивного плану, де обговорювався стан освіти й педагогічного процесу відповідно до суджень класиків марксизму і партійних директив. Врешті, курс партії більшовиків на глобальну політизацію життя суспільства призвів до трагічної за методами та наслідками руйнування основних принципів організації і функціонування вищої освіти.

Реальне відродження соціології освіти (як і соціології загалом) розпочалося у 60-ті роки ХХ століття. Однак у першій половині 1960-х років кількість публікацій у цій галузі знання була вельми невеликою. Впродовж наступних п’яти років число статей збільшувалося в кілька разів і досягає максимуму в 1975–1978 роках (с. 12). Безумовно, становлення соціології освіти пов’язане із розвитком інших, суміжних галузей знання: соціології молоді, соціології сім’ї, соціології культури, соціальної психології тощо. Тому соціологію освіти важко вичленили у “чистому” вигляді. До того ж відродження соціології освіти розпочалося з емпіричних досліджень. Влада була до них більш толерантною: головне, щоб не було “зазіхань” на основи ідеології. Передбачалось, що виявлення окремих фактів може бути корисним для усунення недоліків і недоопрацювань “на місцях”.

Нині система освіти стає ключовим моментом у стратегіях із забезпечення спадковості в середовищі вищих верств, монополізації ними своїх позицій у суспільстві (с. 20). І мірою розвитку соціології освіти її завдання ускладнюються. Допомогти останній знайти свою історичну роль — одна із найважливіших проблем, що постають перед вченими у цій галузі знання. Це стосується як цілей, так і методів, якісного і кількісного боку справи. При цьому не можна не враховувати і того факту, що кожний етап у розвитку суспільства вимагає специфічного поділу населення за рівнем освіти.

За сучасних умов (особливо в країні, яка переживає економічну і політичну кризу) різко зростає непередбачуваність рішень і поведінки різних соціальних груп та організацій. Це також ставить нові завдання перед суспільствознавцями, оскільки неможливо вивчати таке суспільство на підставі доктрин, породжених добою Просвітництва. Новий стан соціуму вимагає і нових підходів.

Автори рецензованого монографічного дослідження показують, що філософським підґрунтям соціології освіти виступають теорії суспільного прогресу, цивілізації (с. 30–31). Вони відображені в концепції англійського соціолога З.Баумана щодо типів відтворення суспільства: традиційного, модерністського, постмодерністського. У цій концепції застосовані ідеї європейської соціологічної школи про індустріальне суспільство (Р.Арон, Ж.Фурастьє, А.Турен) та американської школи про постіндустріальне суспільство (Д.Белл, Дж.Гелбрейт, О.Тоффлер).

Цікавим і змістовним є авторський аналіз закордонних систем вищої освіти (с. 32–61). Підсумовуючи авторський аналіз, можна дійти висновку, що на всіх рівнях управління освітою існує тісний взаємозв'язок між децентралізацією, демократією і участю. Зусилля, що їх докладають упродовж останніх років у розвинених країнах світу з метою задоволення вимог демократичного менеджменту освіти, дають широко визнані результати. Сучасний розвиток демократичного суспільства, звісно, вимагає подальших зрушень. Проте, як справедливо зазначають автори монографії, вже здобутий досвід організації та вдосконалення освітніх систем різних країн має бути максимально ефективно використаний у процесі реформування системи вищої освіти в Україні.

На початку XXI століття цивілізоване людство підбиває підсумки минулого і накреслює перспективи майбутнього. Серед інституцій, котрі привертають до себе особливу увагу, одне із центральних місць посідає саме освіта. Саме освіті людство зобов'язане всіма досягненнями культури і науки, на які особливо багатим було минуле століття. Досвід розвинених країн свідчить, що освіта забезпечила їхній економічний, політичний і культурний добробут, а також конкурентоспроможність на світовому ринку. Пріоритетність освіти є характерною рисою внутрішньої політики держав, що досягли найбільш значущих успіхів в економіці, культурі, життєвому рівні населення. Стосовно стану розвитку вітчизняної освіти соціологічний аналіз, на думку авторів, має враховувати кілька обставин (с. 62).

По-перше, система освіти (що існувала в колишній УРСР) мала низку незаперечних досягнень, визнаних світовим співтовариством. По-друге, нині наша країна робить дієві спроби стосовно залучення міжнародного досвіду в галузі освіти. По-третє, Україна переживає певні труднощі в усіх сферах життєдіяльності суспільства. По-четверте, перехід до ринкових відносин створює зовсім нову ситуацію для розвитку вітчизняної системи освіти. Освітні послуги набувають конкретного вартісного виміру.

Важливим чинником піднесення ефективності й результативності інституту вищої освіти в Україні, на думку авторів, є реалізація парадигми безперервної освіти (с. 74). Разом із тим існує низка проблем, пов'язаних із втіленням цієї парадигми в реальне життя. Характеризуючи безперервну освіту як об'єктивну необхідність у сучасному світі, слід мати на увазі, що такий процес має здійснюватися відповідною соціальною інституцією — системою безперервної освіти. Остання ще остаточно не склалася навіть у найбільш індустріально розвинених країнах світу. Тому соціологія освіти, не ставлячи за мету вивчення “неіснуючого” об'єкта, повинна зосереджуватися на об'єктивних і суб'єктивних передумовах безперервної освіти, на тих соціальних проблемах, котрі виникли (або можуть виникнути) у зв'язку з практичною реалізацією принципу безперервної освіти і на шляхах їх (проблем) розв'язання.

Автори акцентують увагу на проблемі гуманітаризації освіти. Адже залишковий принцип фінансування вітчизняної освіти змушує замислитись над тим, чи може йтися про гуманітарну культуру за таких умов, коли працівники науки та системи освіти перебувають у жалюгідному матеріальному становищі, а професорський оклад є набагато меншим від доходу рядового банківського клерка. Тому не дивно, що талановита молодь не прагне працювати шкільними вчителями і викладачами ВНЗ, а найбільш підготовлені педагоги або емігрують з країни, або йдуть у комерційні структури. І виникає питання, як за цих умов можливе формування спеціаліста, який володіє багатим духовним потенціалом?

Не можна не погодитися з авторами монографії, що криза в економічній, політичній і духовній сферах життєдіяльності суспільства давно “претендує” на системність. Криза охоплює всі аспекти життя, у тому числі сім'ю і сімейні відносини,

систему безперервної освіти, науку як основу модернізації та розвитку суспільства (с. 79).

Специфічні ознаки “української” кризи освіти полягають у тому, що йдеться про збереження системи освіти хоча б на задовільному рівні, про підтримку того, що залишилося в цій царині, щоб руйнування системи освіти не стало необоротним. Тому одним із головних завдань соціології освіти є показ спільності долі країн і ролі системи освіти. У цьому новому баченні соціології та філософії освіти важливо врахувати не лише зміни в суспільних умовах життя, процеси комерціалізації й професіоналізації освіти, а й відчутну втрату суспільного інтересу до проблем освіти, що може свідчити про загрозу державності України.

Завершальним акордом є розділ монографії, де розглядаються проблеми реформування освітньої системи України. Автори справедливо, на мій погляд, зазначають, що свого часу Україна зробила найвагоміший внесок (після РСФСР) у загальносоюзну скарбницю знань і різних інновацій (с. 107). Разом із тим, кризові явища в освітній системі України привели цей інститут суспільства до стану, близького до розпаду. Ці патологічні явища зумовлені як зовнішніми (розпад СРСР і кризові явища в економіці), так і внутрішніми причинами.

Автори монографії зазначають, що сучасна криза в українській освітній системі у своїй основі не технологічна і не організаційна. Це криза структурна, морально-ціннісна, інтелектуальна й духовна. І успіх реформаторських процесів у галузі освіти великою мірою залежить від подолання інтелектуальної кризи. Багато в чому загублено сенс творчості. Економічна і соціально-психологічна атмосфера в науці така, що вчені не бачать не тільки втілення своїх результатів, а й потреби в них. Інтелектуальна праця стала неprestижною, матеріально “покараною” (через мізерну платню). Соціальний статус педагога і вченого різко знизився. Звідси — песимізм, бездіяльність, поширення відпливу умів та інформації за кордон.

На думку авторів монографії, реформаційні процеси в системі освіти великою мірою детерміновані тим, як відбувається розбудова демократичної, соціально-правової української держави, розвиток і функціонування економічної, політичної та духовної її сфер (с. 118). Проблеми українського національного відродження включають становлення та розвиток як власної національної культури, так і культури етнічних спільнот, які проживають на території держави. При цьому великого значення набуває повноцінне, ефективне й результативне функціонування етнокультурних цінностей, що становлять основу людського буття та культури.

Нарешті, не можна не погодитись з авторами монографії у тому, що довготривалі заходи стратегічного характеру мають бути спрямовані на глибоку переорієнтацію та переструктурацію всієї освітньої системи країни з огляду на нові політичні й економічні умови та цілі, посилення національної домінантності у розвитку вітчизняної освіти, піднесення якості педагогічних кадрів (с. 138). Необхідні формування науково-педагогічної еліти — інтелектуальних і духовних лідерів нації, інтелектуалізація зовнішнього середовища, що забезпечить соціальне замовлення на результати науково-педагогічної творчості, соціальну інформатизацію, органічне входження України у світову науково-педагогічну спільноту.